

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҲЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, кишлок хўжалиги, тарих, ихтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2022-1
Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года

Хива-2022

Куватова Ш. Франс Кафка ижодида инсон ва жамият тушунчаларини ифodalashning ўziga хос услуби	302
Курбанова Н.А., Самшова Х.Б. Тиббийот кодчалари нутқда риториканинг ўрни	305
Мадумарова М.Дж. Нотисокий воситалар орқали ифodalamaдагил талбхалар тахлили	308
Матазова Н.С. Образлар портретини яратишда мифологик тасвирлар	310
Махмудов Р. Ҳалитамаларнинг оғакий тарикий асарлари поэтикасидаги ўрни	313
Мирзахмедова Х.В. Европа ва Шарқ мамлакатларида калдаро стандартлаштириш қўмиталари ...	317
Назарова Д.Х. Жамий "Хамса" бағамми?	321
Нигматуллина А.Ш. Экотермиларнинг лексикатик таснифи	325
Нурова Г.Т. Категория обязательности в факультативности в синтаксисе английского языка	327
Паршинева Н.С. Образ «маленького человека» в романе Ф.М. Достоевского «Бедные люди»	332
Полыанова М.Ф. Семантикал классификация фразеологических единиц с компонентом 'деревенский человек' в узбекском языке	337
Попов Д.В., Маммажонова М.Т. Функционирование обращения в «Слове о полку Игореве»	340
Пўлатова С.Б. Тил ва маданиятнинг ўзаро таъсири	344
Саидматов Н.Н. Иглия ва ўзбек тилларида соматик компонентли фразеологик бирликлар тахлилининг назарий асослари	347
Сапариязов Р.Ш. Усмонликлар билан боғлиқ халқ қарашлари ва мифологик тасаввурлар генезиси	350
Сафарова З.Т. Гафур Гулом асарларида этим бола ҳаёти ва этимликка муносабатининг яратилиши	354
Тўрғунқўлатов Д.Р. Мактабда лексиконини сақатишни германистик мезонлар билан ўргатиш	357
Умарова Н.А. XX аср 60-70 йилларида инсон романизациясидаги адабий жараёнлар	359
Халилова Э.А. Изучение лексико-стилистических аспектов речевой деятельности	362
Худайбердиева Л.С. Қўш маммоли сўз маммосининг шимиллашини тахл системасининг таъсири	364
Шамсидинова Б.Р. Иглия ва ўзбек тилларида миллий қадриятини ифода этуви лексикон бирликлариининг структурал-семантик жиҳатлари	367
Шарафиддинов Х. Мақол қўймасининг структурал эволюцияси	370
Шокирова Ш.Ш. Теоретический анализ изучения видов речевого действия в лексикологии	372
ПЕДАГОГИКА + АНЛАРН	
Axmedova Z.M., Abdurakova A. O'qish buzilishlarini bartaraf etishda olib boriladigan logopedik ishlar metodikasi	376
Axmedova Z.M., Shernazarova S. Maktabgacha tarbiya yoshdagi nutq kamchiligi bo'lgan bolalarda sensor rivojlanishning mazmun va mohiyati	379
Baymenova K. O'quvchilar bilim va salohiyatini oshirishda o'qish savodxonligining ahamiyati	382
Berdiyeva H.B. Bo'lajak o'qimuvchilarda ijtimoiy - madaniy kompetensiyani shakllantirishning pedagogik muammo sifatida	384
Boronova Sh. Development of the moral sphere of the preschool person. The impact of family upbringing on children	388
Boymuratov B.N. Inson salomatligi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda sportning o'rni	390
Gofurova G.M. Teaching reading strategies in English language	393
Haydarova N.G. Theoretical substantiation of the use of game technologies in teaching listening in foreign language lessons	396
Ibodullayeva F. Kimyo fanini o'qitishda innovation texnologiyalardan foydalanish usullari	399
Ishanova N. R., Nazirova Z.R. Educational innovations in conditions of modern higher education institution	400
Jabborova D.Sh., To'raqulova D.Q. Using an interactive approach in teaching speaking in English lessons at the intermediate stage	404
Kamolova K.Yu. Modern approach to teaching a foreign language	407
Karimova B.X. Mehribonlik uylari boshlang'ich sinf tarbiyalanuvchilarida milliy g'ururni hadislar asosida shakllantirish	409
Madaminova S.A. Interactive technologies in teaching English language	412
Mamatova A.B. Xalq o'zaki ijodi - aqliy rivojlanishida muammoi bo'lgan bolalar nutqini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida	414
Mamatova N.A. The importance of formation of communicative competence in ESP learners	417
Matveeva I.A. English classes in medical simulation training centre as a tool of development of communicative professional skill	420
Nazirov B.S. Bugungi kunda Surxondaryo viloyatida jismoniy tarbiya va sportga e'tibor: tahlil va natijalar	423
Razulova M.I., Baxrenova Z.R. Diagnostics of the effectiveness of using information and communication technologies in teaching vocabulary	425
Saidova Z.Kh. National-cultural aspect of phraseology	429
Salimova K.M. Chet tillarni masofaviy o'qitish samaradorligini oshirish	432

ГАҒУР ҒУЛОМ АСАРЛАРИДА ЕТИМ БОЛА ХАЁТИ ВА ЕТИМЛИККА МУНОСАБАТНИНГ ЁРИТИЛИШИ

З.Т. Сафарова, ўқитувчи, Бухоро Давлат Университети, Бухоро

Аннотация. Ўзбек адабиётининг ёрқин намунасидаги Гафур Ғулом ҳам наср, ҳам назмда самарати ижод қилиб, "Шум бола", "Менинг ўғригина болам", "Сен етим эмассан" каби асарлари билан халқ қалбидан чуқур жой эгаллаган адибдир. Маъмур мақола ёзувчи ижодида мансуб асарларда етим болалар турмуш тарзининг реалистик бadiий тасвири ҳамда етимларга бўлган муносабатнинг турли кўринишларини таҳлилга тортади.

Калим сўзлар: Гафур Ғулом, етим, етимлик, реалист, мавзу, гоя, қаҳрамон, инсон, жамият, ҳикоя.

Аннотация. Яркий представитель узбекской литературы Гафур Гулям успешно работал как над прозой, так и над поэзией, завоевав популярность среди людей в основном такими произведениями, как «Озорник», «Мой сыночек ворюшка», «Ты не сирота». В статье рассматривается творчество автора, в частности произведения, где присутствует реалистичное художественное изображение образа детей-сирот и анализируются отношения общества к ним.

Ключевые слова: Гафур Гулям, сирота, сиротства, реалист, тема, идея, характер, человек, общество, рассказ.

Abstract. A bright representative of Uzbek literature Gafur Guliyam successfully worked on both prose and verse, who gained popularity among people mostly with works such as: "Naughty boy", "My thief child", "You are not an orphan". This article discusses the realistic artistic depiction of the lifestyle of orphans and various attitudes towards orphan children in the works of the author.

Key words: Gafur Guliyam, orphan, orphan hood, realist, novella, literary theme, main idea, character, person, society, story.

Гафур Ғулом XX аср ўзбек адабиётининг йрқин вақити бўлиб, ҳам шoir, ҳам ёзувчи сифатида бирдек машҳур сўз санъаткоридир. Унинг асарларида кўнга таъсирланган энг муҳим ҳусусият шунки, адиб ўзбек халқининг самимиети, бағрикентлиги, инсонпарварлиги ҳамда соддадиллиги билан бир қаторда, баъзан ўринларда ҳатто салбий оқибатларга олиб келган камчиликларини ҳам борича гап-давлантира олган. Ёзувчи ижодида мансуб асарият касса ва ҳикояларнинг марказида уларни гоа асосдан бирлаштириб турувчи етимлик мотиви устунилик қилгани, бундай ижод намуналари қаторида "Ёдгор", "Менинг ўғригина болам", "Нетай", "Шум бола", "Сен етим эмассан" каби асарларни санаб ўтиш мумкин. Маъмур мақола муаллифнинг етимликка бўлган қарашлари ҳамда ўзбек халқининг етим болаларга бўлган муносабатлари нечоғлик маҳорат билан тасвирланганини таҳлил қилишга бағишланади. Маълумки, адабиёт соҳасида қалам тебратган ҳар қандай ижодкорнинг бadiий маҳорати у яратган бadiий асарлар тилида намоён бўлади. Ёзувчининг ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларга муносабати, ўзига хос дунёқароши, тeран фикр-мулоҳазалари, бошқалар кўзи илғамган нолик масалаларни маҳирона ёрита олиши ва бошқа асослар бadiий асарни бойитувчи муҳим омиллардан бўлиб ҳисобланади. Бу борада, халқ тилини чуқур билиш, чексиз сўз бойлигига эга бўлиш ҳамда ҳар бир сўз маъносидан усталик билан фойдалана олиш муҳим, албатта, асос, қалблардан чуқур урин эгаллайдиган ҳақиқий маънодаги дурдона асарлар яратиши учун ёзувчи халқ дардини, орзу-ҳавасларини яқиндан ҳис қила олиши ўта муҳим эъланигини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Гафур Ғулом ижодида онд асарларда айнан шундай белгилар муҳассаматининг гувоҳи бўлиш мумкин. Ёзувчининг "Менинг ўғригина болам" ҳикояси қашшоқ ҳаёт кечиринишга қарамай, маънавий баркамоллиги, инсонийлигини юксак даражада сақлаб қолган муштинлар ўзбек кампири [2,160] ҳамда уруш даврида йўқчилик туфайли муҳтоқликдан ҳаётнинг ночор кўчасига кирган ўғри ўртасидаги самимий ва дардин суҳбат асосида юзга келган. Асар ушбу суҳбатнинг тасодифий гувоҳига айланган етим бола тилидан ҳикоя қилинади. Гарчи етим бола

воқеа марказидаги қаҳрамон даражасига чиқаришмаса-да, етим тақдирига нисбатан инсоний ишқ туйғулар асарнинг бошидан охиригача яққол сезилиб туради. Шунга таянган ҳолда, ҳикоянинг бош мавзуларидан бири етимлик билан боғлиқ деб айта оламиз. "Менинг ўғригина болам" ҳикояси шундай сатрлар билан бошланади: *"Отанимнинг ўлганига аячагина йил ўтиб кетди. Бу йил - ўн еттинчи илнинг қўллаганда онамиздан ҳам ажратиб, илм етим бўлиб қолдик. Биз тўрт етимдан хабар олиб туришга катта онам - онамнинг оналари Роқиябиби келиб турибдилар"* [6,88].

Ҳикоя воқеалари давомида адиб бир неча бор етимлик қисмати ва тақдирига қийнаётган буви образига урғу бериб ўтади. Ўғри билан суҳбат чоғида, кампирнинг наваралари келажаги ҳақида жон куйдириб айтган куйидаги сўзлари фикримизни асослайди: *"Шу тўртта етимнинг эртасини ўйлаётман-да, болам. Замонни ўзинг кўриб турибсан, тириклик тошдан қаттиқ, тўғнинг кўзидан нон анжоса шати"* [6,89].

Адибнинг ота-онасидан эрта ажрагани, ёш бўла туриб ҳаётнинг паст - баландлини бошидан кечиргани, шавқатсиз сахналарнинг гувоҳи бўлгани, етимликнинг аччиқ-чучуғини ўзи ҳам тотиб кўргани, унинг асарларида етимларга нисбатан бундай ёндашувнинг тез-тез учраб туришига туртки бўлган бўлса, ажаб эмас. Бу фикрнинг аини ҳақиқат эканлигини Ғафур Ғуломнинг куйидаги мисраларидан ҳам англаш мумкин:

.... ман етим ўсганман, ах, у етимлик...
Вой, бечора жоним, дасам арзийди,
Бошимни силанга бир маҳрибон қўл,
Бир оғиз ширин сўз нондек арзанда. [1,70].

"Сен етим эмассан" шеърини келтирилган юқоридаги парчада нафақат адибнинг ўз тақдир, балки, уруш туфайли ота-онасидан эрта етим қолган минглаб болаларнинг аянчли аҳволи гавдалантирилган бўлиб, унинг ҳар бир мисрасида ниҳоятда теранлик билан юксак инсонпарварлик руҳи акс эттирилади.

Муаллиф ўз давридаги реал воқеалар тасвирини асарларида жуда эҳтиёткорлик билан гавдалантириб боради. Жумладан, "Менинг ўғригина болам" ҳикоясининг яна бир қаҳрамони – ўғри йигит нутқи воситасида ўша даврда ҳукм сурган иктымол ҳолатни куйидагича жонлантиради:

"Унинг этигини кийдиган ўзбек, қозоқ, қирғиз деҳқонлари қайда дейсиз, қолган эмас. Фақат уларнинг етимларигина шаҳримизни тўлдириб юрибди. Қайси бурчакка, қайси чордворга бош сўймак, ўн бешта етим юкқусиз қўлини чўзиб: "Аяки, нон беринг!", дейди" [6,91].

Кўриниб турибдики, Ғафур Ғуломнинг бош мақсади, одамларнинг эътиборини етимларга қаратиш, уларнинг тақдирига бефарқ бўлмастликка чакришдан иборат. Оддийгина ўғри ва кампир суҳбати ортида, қанчадан-қанча олийжаноблик, инсонпарварлик ҳамда меҳр-оқибат туйғулари яширилганини сезиш қийин эмас. Ҳикоя сўнгида, катта қозонни олиб кетишни таклиф қилган кампирга жавобан ўғри шундай дейди:

"- Йўқ, йўқ-э, бўлди, ёмон ният қилманг. Қа-қўғ даўинча бу қўнлар ҳам уқут бўлиб кетади. Яна катта оилалар жам бўлади. Ҳатто бу қозон ҳам кичиклик қилиб қолади. Ўша етимларнинг ўзига бўлорсин. Ҳўларида ўйнаб қилиб хизмат қилайлик" [6,93].

Кўриниб турибдики, ўғри образи болаларига бир бурда нон топиш илминда чорасизликдан шу йўлга кирган бўлиб, аслида кўнгли пок, самимий, одамларга меҳри лисомол, ўзгалар дardига ҳамлард одам. Шунинг учун ҳам, ўқувчи қалбида унга нисбатан нафрат эмас, балки ишқлиқ ва хайрихоҳлик туйғулари уйғонади. Асар қаҳрамонлари ўзлари ночор бўлсалар-да, бир-бирларига мадал бўлишга уринадилар. Кампир тўрт етим билан кунини зўрға кураётган бўлса ҳам, ўғрининг болаларига раҳм қилиб, уни қуруқ юборгиси келмайди, ўғри эса, қанчалик муҳтож бўлмасин, етимлар ҳақини олишни истамайди. Ғафур Ғулом шундай оддий воқеа орқали ўзбек халқининг пок ниятли самимий эканлигига ишора қилади.

Ғафур Ғулом қаламига мансуб "Ёлғор" қиссасида асосан, ёшларнинг ҳаётда ўз ўрнини топишга уриниши, онла ва ахлоқ муаммолари, янгича дунёқарашнинг шаклланиши ва бошқалар тасвири бош мавзу сифатида ёритилган бўлса-да, бу асар ҳам етимлик мавзусини

четда қоллириб ўтмаган. Аниқроғи, қиссада ота-онаси томонидан воз кечилган ташланлик бола - "тирик етим" образи мавжуд. Бошқа асарлардаги каби, бу қиссада ҳам улкан ўзбекона бағрикентлининг шокиди бўлишимиз мумкин. Уз онаси томонидан ташлаб кетилган норасида болага мутлақо алоқаси бўлмаса-да, асар қаҳрамони Жўра ҳам, унинг ойиси ҳам Едгорни туғилганидан кам бўлмаган чексиз меҳр-муҳаббат қуришида қатта қилишади. Буни Жўранинг ушбу сўзларидан ҳам билиб олиш мумкин:

".... ўзим каландан бўён ўзимизда анчагина эрмак топилиб қолди. Укаларим мақоладан каландан кейин ўйнайдиган нарсалари чақалоқ. Ўзим ҳам шидан қайтгандан кейин чақалоқни қўлимга олиб, жиндак оғуштирган бўламан." [6,37].

Келтирилган жумлалардан етим болага кўрсатилаётган меҳр-этибор сезилиб турган бўлса-да, муаллиф халқ орасида етимларга нисбатан мавжуд бўлган ҳадиксиралени ҳам кўрсатиб ўтади. Жўранинг онаси кампир онасини қойиб айтган гаплари орқали фикримизни асослаш мумкин:

"... боласини қўлига тутқазинг, хоҳлаган жойига бориб боктирсин, худо қўтарсин, "Етим қўзи асрасанг, оғзи-бўрнинг мой этар, етим ўзлон асрасанг, оғзи-бўрнинг қон этар"..." [6,38]

Ушбу жумлаларда келтирилган халқ мақоли етим бола боқилининг баъзан салбий оқибатларга олиб келиши мумкинлиги ифодаляди. Бундай маънога эга мақоллар халқоманда тез-тез учраб туради. Масалан: "Раҳм ема етимга, етим ураб бетингга", "Етимчадан бой чиқса, айрон бермас ичарга", ёки "Етимни сийласанг, чориги билан тўрға чиқар" каби мақолларда айнан етимдан яшилик чиқмаслиги таъкидланади. Ғафур Ғулом асарларининг ўзига хос жиҳати шундаки, ушбу мазмундаги мақоллар деярли барча асарларида бош қаҳрамон (етим бола)га зуди кўрсатувчи образлар нутқида ишлатилган. Фикримизни "Шум бола" асарида олинган қуйидаги парча далиллайди:

"Қон падарлашмат, мулолим сўтурсен. "Етим қўзи асрасанг, оғзи-бўрнинг мой этар, етим ўзлон асрасанг, оғзи-бўрнинг қон этар" деганлар. Сен ҳароми каландан бўён дўхон-дастмоққидан барака қутарилиб, тахдада бирор қун тинччи қолмади." [5,147] Кўриниб турибдики, ушбу асарда ҳам салбий образлардан бири Ҳожи Бобо етимларга жуда совуқ муносабатда бўлади. Бундай образлар орқали ёзувчи, реал ҳаётда учрайдиган шундай меҳрсиз инсонларни қаттиқ танқид остига олади. Шу билан бирга, уларга нисбатан нафрат ҳиссини китобхонга сингдириб боради, оқибатда, ўқувчи қалбига жабр қўрган етим боланинг раҳмини ейтиш ва унинг дардини ақидан ҳис қилиш каби туйғулар жўш уради. Бошқа томондан, бу асарлар кишини тамоман ғам-ғусса гирдобига чўктириб ҳам қўймайди. Улар ёзувчининг ҳаётни бадий таҳлил этишдаги тереқ маҳоратини, тилдаги халқона чечанлик ва билагончилигини, характерлар яратилишидаги ўзига хослигини ва аиникса, ҳазил-мўтоғига, юмордаги беназир усталигини кўрсатади. Масалан, дийдилида тентираб, оч-наҳор юрган етим бола ҳолатини ёзувчи шундай тасвирлайди: "Аmmo бадаанда бир сарқаш аъзо бор, у менинг ихтиёримдан ташқари, ўзбошимчироқ. Унга менинг ҳукми ўтмайди. Билмаганлар билсин, у аъзо қамдан-кам кишиларга вафо қилган – қорин."

Очликни муаллиф асарда бир неча бор "Ўш қон тик турмак", "сарқаш шитақа", "бадаво қорин" каби иборалар билан ифодаляди. Барча ўрида китобхон енгил юморга ўралган аччиқ ҳақиқат билан юзлашади. Бу ёндашув ёзувчининг ўзига хос услубини юзага чиқаради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Жумабоев М. Болалар адабиёти. - Тошкент: "Ўқитувчи" нашриёт-матбаа иккдий уйи, 2013. - 80 б.
2. Каримова Н. Назаров Б. Адабиёт. - Тошкент: "Ўқитувчи", 2004. - 366 б.
3. Ғафур Ғулом. Кечмиш ва кечирмишларимдан. - адабий-танқидий мақолалар, 1 жилд. - Тошкент: "Фан", 1971.
4. Ғафур Ғулом. Тикланган асарлар. - Тошкент: Ғафур Ғулом юмидиги нашриёт-матбаа иккдий уйи, 2012. - 362 б.
5. Ғафур Ғулом. Шум бола. - Тошкент: "Янги аср акади", 2013. - 153 б.
6. Ғафур Ғулом. Менинг ўригина болам. - Тошкент: "Янги аср акади", 2017. - 125 б.